

بایسته‌های
دادنامه کیفری

مؤلفان:

دکتر احمد رمضانی

عضو هیات علمی دانشگاه علم و فرهنگ

دکتر هاجر صداقت‌مهر

مدرس دانشگاه

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ
الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ

(سوره حدید - آیه ۲۵)

فرستاد با معجزاتی عیان
که مردم گرایند یکسریه داد

رسولان خود را خدای جهان
کتابی عطا کردو میزان نهاد

فهرست مطالب

مقدمه	۱۷
فصل نخست - مفهوم‌شناسی	۲۱
مبحث نخست: دادنامه، عناوین مشابه، مختصات، اجزا و انواع آن	۲۱
گفتار نخست: مفهوم دادنامه و عناوین مشابه	۲۲
الف) مفهوم دادنامه	۲۲
۱- در لغت	۲۲
۲- در اصطلاح	۲۲
ب) عناوین مشابه و مرتبط با دادنامه	۲۴
۱- مفهوم حکم	۲۴
۱/۱- در لغت	۲۴
۱/۲- در اصطلاح	۲۴
۲- مفهوم رأی	۲۷
۲/۱- در لغت	۲۷
۲/۲- در اصطلاح	۲۷
۳- مفهوم قرار	۲۸
۳/۱- قرار در لغت	۲۸
۳/۲- قرار در اصطلاح	۲۸
گفتار دوم: مختصات و اجزای دادنامه	۳۱
الف) مختصات دادنامه	۳۱
۱- صادر شده در امور ترافیعی	۳۱
۲- صادر شده از دادگاه	۳۱
۳- قاطع دعوا	۳۲
۴- راجع به ماهیت دعوا	۳۲
ب) اجزای دادنامه	۳۳

۶ □ بایسته‌های دادنامه کیفری

- ۱- مباحث مقدماتی ۳۳
- ۱/۱- اطلاعات عمومی پرونده ۳۳
- ۱/۲- موضوع دعوا: خواسته/ اتهام ۳۴
- ۱/۳- شرح دعوا ۳۴
- ۲- دلایل و مستندات دادنامه ۳۵
- ۳- منطوق دادنامه (نتیجه‌گیری و صدور رأی) ۳۵
- گفتار سوم: انواع دادنامه ۳۵
- الف) بدوی، نهایی و قطعی ۳۵
- ۱- دادنامه بدوی ۳۵
- ۲- دادنامه نهایی و تفاوت آن با دادنامه غیر نهایی ۳۶
- ب) دادنامه صادره با وحدت یا تعدد قاضی ۳۸
- ج) دادنامه قطعی و غیر قطعی ۴۰
- د) دادنامه قابل تجدید نظر و غیر قابل تجدید نظر ۴۰
- ه) دادنامه حضوری و غیابی ۴۱
- مبحث دوم: استدلال، استناد، موجه بودن و عناوین مشابه آنها ۴۲
- گفتار نخست: استدلال ۴۲
- الف) مفهوم استدلال ۴۲
- ۱- در لغت ۴۲
- ۲- در اصطلاح ۴۳
- ب) اجزای استدلال ۴۳
- ۱- قضیه ۴۳
- ۲- روش استدلال ۴۴
- ۲/۱- تمثیل ۴۴
- ۲/۲- استقراء ۴۵
- ۲/۳- قیاس ۴۶
- ۳- روش استنتاج ۴۶
- ج) ضرورت استدلال ۴۷

فهرست مطالب □ ۷

- ۱- از نگاه قانونگذار ۴۷
- ۱/۱- ایران ۴۷
- ۱/۲- سایر کشورها ۵۲
- ۲- از نگاه حقوقی ۵۳
- گفتار دوم: استناد ۵۵
- ۱- در لغت ۵۵
- ۲- در اصطلاح ۵۵
- گفتار سوم: توجیه (موجه بودن) ۵۷
- ۱- در لغت ۵۷
- ۲- در اصطلاح ۵۸
- گفتار چهارم: عناوین مشابه (تعلیل و تسبیب) ۶۱
- الف) تعلیل ۶۱
- ۱- در لغت ۶۱
- ۲- در اصطلاح ۶۱
- ب) تسبیب ۶۲
- ۱- در لغت ۶۲
- ۲- در اصطلاح ۶۲
- فصل دوم - ماهیت «مستدل» و «مستند» بودن دادنامه ۶۵**
- مبحث اول: از منظر ضوابط قانونی و رویه قضایی ۶۵
- گفتار نخست: ضوابط قانونی ۶۵
- الف) در قانون اساسی ۶۶
- ب) در قانون آیین دادرسی کیفری ۶۸
- ج) در قانون مجازات اسلامی ۶۹
- گفتار دوم: رویه قضایی ۷۰
- مبحث دوم: ماهیت «مستدل بودن» دادنامه از منظر علم منطقی ۷۱
- گفتار نخست: ارتباط علم منطقی با استدلال قضایی ۷۲

۸ □ بایسته‌های دادنامه کیفری

- ۱- منطق قانونی ۷۵
- ۲- منطق قضایی ۷۶
- گفتار دوم: استدلال قضایی و تعلیل ۷۸
- مبحث سوم: انواع استدلال و اهمیت آن ۷۹
- گفتار نخست: انواع استدلال ۷۹
- الف) استدلال از حیث اعتبارات منتهی به دادنامه ۷۹
- ۱- استدلال شخصی ۷۹
- ۲- استدلال موضوعی (عینی) ۸۰
- ب) استدلال از جهت شیوه‌ها ۸۰
- ۱- استدلال مطول ۸۰
- ۲- استدلال مختصر ۸۱
- ۳- استدلال میانه ۸۱
- گفتار دوم: اهمیت استدلال و وظایف آن ۸۱
- الف) اهمیت استدلال ۸۲
- ۱- اهمیت استدلال نسبت به اصحاب دعوا ۸۳
- ۱/۱- «استدلال» وسیله اقتناع اصحاب دعوا به عادلانه بودن حکم ۸۴
- ۱/۲- «استدلال» حق طبیعی اصحاب دعوا ۸۴
- ۱/۳- «استدلال» تضمین حق دفاع اصحاب دعوا ۸۵
- ۱/۴- «استدلال» تضمین حمایت از طرفین دعوا در قبال اشتباهات شخصی
قضات ۸۶
- ۲- اهمیت «استدلال» نسبت به افکار عمومی ۸۷
- ۳- اهمیت «استدلال» نسبت به قضات ۸۷
- ۳/۱- «استدلال» وسیله‌ای برای اثبات عدالت قاضی ۸۷
- ۳/۲- اهتمام و توجه قاضی به قضاوت ۸۸
- ب) وظایف استدلال ۸۸
- ۱- وظیفه نظارتی بر استدلال ۸۸
- ۱/۱- نظارت اصحاب دعوی بر اجرای دادرسی ۸۹

فهرست مطالب □ ۹

- ۱/۲- نظارت دادگاه‌های عالی بر ثبوت جرم ۸۹
- ۱/۳- نظارت بر تطبیق قانون ۹۰
- ۱/۴- نظارت بر تضمین حق دفاع ۹۱
- ۱/۵- نظارت دادگاه عالی بر دادگاه تالی ۹۱
- ۱/۵/۱- دادگاه‌های تجدیدنظر ۹۲
- ۱/۵/۲- دیوان عالی کشور ۹۳
- ۱/۵/۳- نظارت دادسرای انتظامی قضات ۹۷
- ۲- وظیفه استدلال در توسعه و غنابخشیدن دادنامه ۹۷
- ۲/۱- نقش استدلال در توسعه و غنا بخشیدن به قانون ۹۷
- ۲/۲- نقش استدلال در استحکام دادنامه ۹۸
- مبحث چهارم: قلمرو التزام به استدلال ۹۹
- گفتار نخست: احکام واجب الاستدلال ۹۹
- الف) احکام صادره از محاکم بدوی ۹۹
- ۱- احکام صادره قبل از ختم دادرسی ۹۹
- ۲- احکام صادره برای دعوای مدنی ۱۰۰
- ب) احکام صادره از محاکم عالی ۱۰۰
- ۱- محاکم تجدید نظر ۱۰۰
- ۲- محاکم دیوان عالی کشور ۱۰۱
- گفتار دوم: احکام خارج از قلمرو التزام به استدلال ۱۰۱
- ۱- احکام خارج از قلمرو التزام به مستدل بودن دادنامه بر اساس قانون ۱۰۱
- ۲- احکام غیر مستدل به دلیل رویه قضایی ۱۰۱
- مبحث پنجم: ضرورت وجود حکم به صورت مادی و ملموس ۱۰۲
- گفتار نخست: وجود مادی استدلال ۱۰۲
- الف) مفهوم وجود تعلیل در برگه دادنامه ۱۰۳
- ۱- استدلال به صورت دست نوشته ۱۰۳
- ۲- استدلال تایپی ۱۰۳
- ۳- امضای دادنامه ۱۰۴

۱۰ □ بایسته‌های دادنامه کیفری

- گفتار دوم: وجود استدلال صریح و ضمنی ۱۰۴
- الف) تعلیل و استدلال صریح ۱۰۵
- ب) تعلیل ضمنی ۱۰۵
- گفتار سوم: وجود حقیقی استدلال ۱۰۶
- الف) قابل خواندن و قابل فهم بودن اسباب رأی ۱۰۶
- ب) عدم تناقض بین اسباب ۱۰۷
- ۱- تناقض بین اسباب حکم ۱۰۷
- ۲- تناقض بین اسباب و منطوق ۱۰۸
- ۲/۱- اختلاف اسباب از نتیجه‌ای حکم ۱۰۹
- ۲/۲- مستند بودن حکم به ادله‌ای مخالف با حقیقت آن ۱۱۰

۱۱۱ فصل سوم - لوازم التزام به مستدل بودن دادنامه

- مبحث نخست: اسباب واقعی واجب البیان در دادنامه ۱۱۱
- گفتار نخست: اسباب و علل واقعی تحت نظارت دیوان عالی کشور ۱۱۲
- الف) ماهیت نظارت دادگاه عالی بر اسباب و علل واقعی ۱۱۲
- ۱- نظارت بر مصادر قناعت قضایی ۱۱۳
- ۱/۱- کنترل و نظارت بر بیان مضمون ادله ۱۱۴
- ۱/۲- کنترل و نظارت بر تناقض بین ادله ۱۱۶
- ۱/۳- کنترل و نظارت بر اشتباه در استدلال ۱۱۷
- ۱/۴- کنترل و نظارت بر منطقی بودن ارزشیابی ادله ۱۱۸
- ۲- نظارت بر مستند بودن رأی ۱۱۹
- ۲/۱- ضرورت بیان مستند حکم در قانون ۱۲۰
- ۲/۱/۱- ضرورت بیان مستند حکم در قانون اساسی ۱۲۰
- ۲/۱/۲- ضرورت بیان مستند حکم در قانون آیین دادرسی کیفری و مدنی ۱۲۰
- ۲/۱/۳- ضرورت بیان مستند حکم در سایر قوانین ایران ۱۲۱
- ۲/۱/۴- ضرورت بیان مستند حکم در قوانین برخی کشورها ۱۲۲
- ۲/۲- اهمیت ارائه مستند رأی ۱۲۳

فهرست مطالب □ ۱۱

- ب) علل ودلائل واجب البیان در راستای اعمال نظارت توسط محاکم ۱۲۴
- ۱- علل واقعی واجب البیان در دادنامه ۱۲۵
- ۱/۱- بیان فعل ارتكابی ۱۲۵
- ۲/۱- بیان عناصر تشکیل دهنده جرم ۱۲۶
- ۲- کیفیت و چگونگی نظارت بر علل واقعی توسط دادگاه عالی ۱۲۶
- گفتار دوم: علل ودلائل واقعی غیر قابل نظارت در محاکم عالی ۱۲۷
- الف) اسباب و دلایل قناعت شخصی ۱۲۸
- ۱- مصادر قناعت شخصی ۱۲۹
- ۲- اختیار محکمه در حصول قناعت ونظارت دادگاه عالی ۱۲۹
- ۲/۱- نظریه آزادی دادرس در بیان اسباب و مستندات قناعت قضایی ۱۲۹
- ۲/۱/۱- تعارض کنترل اقناع دادرس با وظیفه ذاتی دیوان عالی کشور ۱۳۱
- ۲/۱/۲- انحصار کنترل قناعت قضایی به وجدان دادرس ۱۳۱
- ۲/۱/۳- صلاحیت انحصاری دادگاه نخستین در ارزیابی ادله ۱۳۲
- ۲/۲- نظریه الزام دادرس به بیان اسباب و مستندات قناعت قضایی ۱۳۳
- ب) اختیار دادگاه در تعیین مجازات و اعمال جهات تخفیف ۱۳۵
- ۱- اختیار دادگاه در تعیین مجازات ۱۳۶
- ۲- اختیار دادگاه در اعمال جهات تخفیف ۱۳۸
- ج) نظارت دادگاه تجدید نظر بر اختیار محکمه بدوی در تعیین و ارزیابی مجازات و اعطای تخفیف ۱۴۰
- مبحث دوم: بیان دلایل و علل قانونی ۱۴۱
- گفتار نخست: مضمون علل قانونی ۱۴۱
- الف) تطبیق قانون بر اعمال مجرمانه ۱۴۲
- ۱- توصیف فعل مجرمانه ۱۴۲
- ۲- تطبیق قانون ۱۴۲
- ب) تفسیر ماده قانونی قابل انطباق بر عمل مجرمانه ۱۴۴
- ۱- ماهیت تفسیر ۱۴۴
- ۱-۱- مفهوم تفسیر ۱۴۶

۱۲ □ بایسته‌های دادنامه کیفری

- ۱۴۶..... ۱/۱/۱- در لغت
- ۱۴۶..... ۱/۱/۲- در اصطلاح
- ۱۴۷..... ۱/۱/۲/۱- تفسیر در اصطلاح قرآن
- ۱۴۷..... ۱/۱/۲/۲- تفسیر در اصطلاح حقوقی
- ۱۴۸..... ۲- انواع تفسیر
- ۱۴۸..... ۲/۱- تفسیر از نظر اسلوب
- ۱۴۸..... ۲/۱/۱- تفسیر لغوی
- ۱۴۸..... ۲/۱/۲- تفسیر منطقی
- ۱۴۹..... ۲/۲- تفسیر قانون به اعتبار مرجع تفسیرکننده
- ۱۴۹..... ۲/۲/۱- تفسیر قانونی
- ۱۵۰..... ۲/۲/۲- تفسیر فقهی
- ۱۵۰..... ۲/۲/۳- تفسیر قضایی
- ۱۵۰..... ۲/۲/۴- تفسیر از نظر دکترین
- ۱۵۱..... ۲/۳- روش تفسیر ادبی
- ۱۵۱..... ۲/۴- روش تفسیر قیاسی
- ۱۵۲..... ۲/۵- روش تفسیری غایی
- ۱۵۲..... ۳- دامنه و وسعت تفسیر قوانین کیفری
- ۱۵۲..... ۳/۱- تفسیر مضیق قانون
- ۱۵۳..... ۳/۲- تفسیر موسع قانون
- ۱۵۳..... ۳- قواعد تفسیر مواد و نصوص جزایی
- ۱۵۳..... ۳/۱- تفسیر در حالت وضوح و عدم وضوح نص قانونی
- ۱۵۳..... ۳/۱/۱- تفسیر در حالت وضوح قانون
- ۱۵۴..... ۳/۱/۲- تفسیر در حالت عدم وضوح قانون
- ۱۵۴..... ۳/۱/۲/۱- ممنوع بودن قیاس
- ۱۵۴..... ۲/۱/۲/۲- ضرورت تفسیر شک به نفع متهم
- ۱۵۵..... گفتار دوم: کنترل دادگاه عالی بر علل قانونی
- ۱۵۵..... الف) قلمرو اختیار محاکم تجدید نظر در بررسی مجدد آرای صادره

فهرست مطالب □ ۱۳

- ۱- اختیار دادگاه در صورت نقص یا نقض قرار ۱۵۶
- ۲- اختیار دادگاه تجدید نظر در جرم نبودن عمل یا قابل تعقیب نبودن آن ۱۵۶
- ۳- اختیار دادگاه تجدید نظر در صورت عدم صلاحیت دادگاه صادره کننده رأی ۱۵۷
- ۴- موارد رسیدگی در دادگاه تجدید نظر ۱۵۷
- ۵- اختیار دادگاه تجدید نظر در اصلاح دادنامه بجای نقض آن ۱۵۸

فصل چهارم - ضوابط و معیارهای استدلال دادنامه ۱۶۱

- مبحث نخست: بیان فعل مجرمانه در دادنامه ۱۶۱
- گفتار نخست: مفهوم فعل مجرمانه ۱۶۳
- الف) ماهیت فعل مجرمانه ۱۶۴
- ۱- اهمیت بیان فعل مجرمانه ۱۶۴
  - ۲- چگونگی طرح فعل مجرمانه ۱۶۶
  - ۳- ضوابط و معیارهای لازم در بیان فعل مجرمانه ۱۶۷
- ب) مقصود از فعل مجرمانه واجب البیان در دادنامه ۱۶۸
- ۱- اجزاء رکن مادی جرم ۱۶۸
  - ۲- اجزاء رکن معنوی جرم ۱۶۹
- گفتار دوم: مصادیق بیان فعل مجرمانه و اثر اغفال از بیان آن ۱۷۵
- الف) بیان ارکان جرم ۱۷۵
- ۱- بیان اجزاء رکن مادی جرم ۱۷۵
- ۱/۱- بیان فعل مادی ۱۷۶
  - ۱/۲- بیان نتیجه مجرمانه ۱۷۶
  - ۱/۳- بیان رابطه سببیت ۱۷۷
- ۱/۳/۱- نظریه سبب اولیه ۱۸۱
  - ۱/۳/۲- نظریه سبب مستقیم نتیجه ۱۸۲
  - ۱/۳/۳- نظریه سبب پویای نتیجه ۱۸۲
  - ۱/۳/۴- نظریه اشتراک اسباب ۱۸۲
  - ۱/۳/۵- نظریه سببیت متعارف ۱۸۲

۱۴ □ بایسته‌های دادنامه کیفری

- ب) بیان فعل مجرمانه در شروع به جرم ۱۸۵
- ج) بیان فعل مجرمانه در مشارکت ۱۸۷
- د) بیان رکن روانی جرم ۱۸۷
- ۱- لزوم بیان عناصر قصد ۱۸۸
- ۲- وجوب بیان رکن خطایی در جرایم غیر عمدی ۱۸۹
- ۳- سایر موارد مرتبط با عمل مجرمانه ۱۸۹
- ۳/۱- بیان محل فعل مجرمانه ۱۸۹
- ۳/۲- بیان تاریخ حدوث فعل مجرمانه ۱۹۰
- ۳/۳- بیان زمان حدوث فعل ارتكابی ۱۹۲
- ۳/۴- بیان شرایط پیش‌بینی شده برای ارتكاب جرم ۱۹۲
- ۳/۵- بیان اوضاع و احوال حاکم بر عمل مجرمانه ۱۹۲
- مبحث دوم: بیان ادله اثبات دعوا در دادنامه ۱۹۵
- گفتار اول: قاعده اقناع وجدانی ۱۹۶
- الف) ادله مصدر و منشا اقناع وجدان ۱۹۶
- ۱- بیان محتوای ادله دعوا ۱۹۶
- ۲- ضوابط و معیارهای استفاده از ادله دعوا ۱۹۷
- ۲/۱- تجزیه و تحلیل ادله دعوا ۱۹۷
- ۲/۲- قاعده همیاری ادله ۱۹۸
- ب) اصول سلامت اقناع وجدان ۱۹۹
- ۱- استناد به ادله صحیح و قانونی ۱۹۹
- ۲- استناد به ادله موجود در پرونده ۲۰۷
- ۳- ضرورت استناد به ادله مطروحه در جلسات رسیدگی ۲۱۱
- ۴- لزوم یقینی بودن ادله محکومیت ۲۱۳
- گفتار دوم: منابع ادله اثبات دعوا ۲۱۹
- الف) ادله مادی ۲۲۰
- ۱- مشاهده حسی ۲۲۰
- ۲- کارشناسی ۲۲۱

فهرست مطالب □ ۱۵

۲۲۳	۲/۱- ارزش اثباتی نظریه‌های کارشناسی .....
۲۲۶	۲/۲- احراز شرایط کارشناسی .....
۲۲۶	۲/۲/۱- صریح و روشن بودن .....
۲۲۶	۲/۲/۲- موجه و مستدل بودن .....
۲۲۷	۲/۲/۳- عدم مخالفت با اوضاع و احوال معلوم .....
۲۲۷	۳- اسناد مکتوب .....
۲۲۸	۳/۱- گزارش ضابطین .....
۲۳۰	۳/۲- اسناد رسمی .....
۲۳۰	۳/۳- اوراق موضوع جرم .....
۲۳۱	ب) ادله گفتاری .....
۲۳۱	۱- اقرار .....
۲۳۵	۲- شهادت شهود .....
۲۳۷	ج) اماره .....
۲۳۷	۱- امارات قانونی .....
۲۳۹	۱/۱- اماره‌ی مجرمیت صادر کننده‌ی چک .....
۲۴۰	۱/۲- نوعاً کشته‌ی بودن عمل .....
۲۴۱	۱/۳- اماره‌ی قانونی مجرمیت در قانون پولشویی .....
۲۴۲	۲- امارات قضایی .....
مبحث سوم: رسیدگی و پاسخ به دلایل و دفاعیات مطروحه اصحاب دعوا توسط	
۲۴۵	دادرس .....
۲۴۵	گفتار نخست: دفاع شکلی .....
۲۴۶	الف) دفاعیات مربوط به اصل دعوا .....
۲۴۷	ب) مجرمانه نبودن عمل ارتكابی .....
۲۴۷	ج) شمول امر مختوم بها .....
۲۵۱	د) ایراد عدم صلاحیت .....
۲۵۲	بند ۱- صلاحیت ذاتی .....
۲۵۳	بند ۲- صلاحیت محلی .....

۱۶ □ بایسته‌های دادنامه کیفری

- بند ۳- صلاحیت شخصی ۲۵۳
- ه) ایراد وحدت شکایت مطروحه با شکایت سابق ۲۵۴
- و) ایراد ملازمه بین دو دعوا ۲۵۴
- ز) ایراد عدم قبول دعوا به خاطر سبب عدم استماع دعوا ۲۵۶
- ح) ایراد غیر قانونی بودن تحقیقات مقدماتی ۲۵۶
- گفتار دوم: دفاع ماهویی ۲۵۷
- گفتار سوم: پاسخ به دفاعیات و ادله اصحاب دعوا ۲۵۹
- نتایج و پیشنهادها** ۲۶۱
- الف) نتایج ۲۶۱
- ب) پیشنهادها ۲۶۴
- فهرست منابع و مآخذ** ۲۶۷
- الف) منابع پارسی ۲۶۷
- یکم: کتاب‌ها ۲۶۷
- دوم: مقاله‌ها ۲۷۱
- سوم: پایان‌نامه‌ها ۲۷۲
- ب) منابع عربی ۲۷۳
- یکم: کتاب‌ها ۲۷۳
- دوم: مقاله‌ها ۲۷۶
- سوم: پایان‌نامه‌ها ۲۷۷
- ج) فرهنگ‌ها ۲۷۷
- د) مجموعه قوانین و آیین‌نامه ۲۷۸
- ه) سایت‌ها ۲۷۹
- نمایه** ۲۸۰
- نمایه قوانین ۲۸۰